

Litewsko-polskie powstanie 1863–1864 r. w historiografii litewskiej

Rimantas Miknys

Biorąc pod uwagę potrzeby naszej Komisji, w referacie omówię istotę powstania, jego znaczenie dziś. Pod tym punktem widzenia w swoim referacie spróbuję przeanalizować historiografię litewską powstania 1863–1864 r. Często będę się odwoływał i dokonywał porównań z koncepcyjnymi aspektami ocen powstania 1830 – 1831 r.

W pierwszej kolejności przystąpię do chronologicznego usystematyzowania i sklasyfikowania. Należy zauważyć, że w tym zakresie tematycznym w historiografii litewskiej wpływ na poszczególne etapy, w wielu przypadkach, miał kontekst społeczno-polityczny. Biorąc pod uwagę jego znaczenie, wyróżniam pięć głównych etapów powstań polskich XIX wieku w historiografii litewskiej, które określam jako: 1. Początek historiografii litewskiej (XIX – p. XX a.); 2. Historiografia Litwy międzywojennej (1918-1940 r.); 3. Historiografia uchodźstwa litewskiego; 4. Sowiecka historiografia litewska; 5. Najnowsza historiografia litewska.

1. Początek historiografii litewskiej (XIX – p. XX w.). Źródła historiografii wywodzą się z opinii ówczesnych pokoleń, uczestników powstania oraz założeń społeczno-politycznego programu odrodzenia narodu litewskiego i potrzeb jego wdrożenia, czyli przede wszystkim z realizacji zadania wskrzeszenia świadomości i tożsamości litewskiej. Na tym etapie wyraźnie wyodrębniają się dwa okresy: 1. amatorski, do 1905 r.; 2. akademicki, po 1905 r., kiedy nastąpił rozwój akademickiej nauki historii w związku z założeniem w Wilnie Litewskiego Towarzystwa Naukowego. Obydwa okresy charakteryzuje fakt, że większość piszących nie była profesjonalnymi historykami, ich zainteresowanie historią było jedną z istotnych form wyrazu ich własnej świadomości narodowej. W warunkach litewskiego odrodzenia narodowego, na pierwsze miejsce wysuwała się konieczność oddzielenia nowo pojętego w sensie językowym znaczenia litewkości od polskości, ukazania, co jest swojskie, a co - obce. Dojrzewanie świadomości narodowej było związane z podziałem przeszłości historycznej – faktów, zjawisk historycznych - na „nasze”, mówiących w języku litewskim, i „obce” – posługujących się językiem polskim, rosyjskim. Po drugie, dążąc do oddzielenia mas ludu, w większości chłopów, posługującego się językiem litewskim, od wpływu, przede wszystkim kulturowego, spolonizowanej szlachty litewskiej, w celu osłabienia ryzyka polonizacji, pobudzano

zaprzeczenie społeczne i podkreślano, że powstania, to sprawa „polskich panów“. Powstania XIX wieku na tym etapie już były identyfikowane jako wojny „obcych” – rosyjsko-polskie. Taki pogląd zapoczątkował uczestnik powstania z 1863 r., znany publicysta Mikalojus Akelaitis – Akielewicz, który w okresie powstania wydawał gazetę „Žine apej Lenku wajna su Maskolejs”. Tak więc w tym miejscu powstanie jest już identyfikowane nie jako litewskie, czyli „swoich“, a polskie – „obcych“. Od tego czasu w pamięci litewskojęzycznej ludności powstania 1830 r. i 1863 r. na Litwie występują jako okres polski (lit. lenkmetis). Świadczy o tym również nielegalna litewska prasa periodyczna o charakterze liberalnym, kształtująca program litewskiego odrodzenia narodowego – „Aušra” i „Varpas”. Sam M. Akelaitis, będący zwolennikiem przywrócenia unii litewsko-polskiej, nie nadał powstaniu takiej rangi, zaznaczył jedynie znacznie Polaków jako najsilniejszego ogniwa w konflikcie z Rosją. Z drugiej strony fakt, że programy powstańców zawierały taką lub inną wersję odbudowy starej Rzeczypospolitej, z możliwością zjednoczenia się Polski i Litwy pod względem państwowym i narodowym, dla wskrzesicieli nowoczesnego narodu litewskiego powstania nie stały się ani swojskie, ani ważne pod względem historycznym, i nie mogły posłużyć identyfikacji narodowości społecznej. W ich opinii powstania nie miały nic wspólnego ze sprawami ludu. Bodajże pierwszy na temat powstania ok. 1863 r. na łamach „Aušry” wypowiedział się Jonas Šliūpas, który do wydanego artykułu na temat przyrody, autorstwa uczestnika powstania Pranasa Lipštasa, załączył pozytywny komentarz na temat autora tegoż artykułu i jego udział w powstaniu¹. W odpowiedzi na taką ocenę, A. Vilkutaitis w liście do J. Šliūpasa zarzucał adresatowi: „Wszelkie nasze obecne nieszczęścia wywodzą się z tego, że kilku bezmyślnych „litvinów” [pisownia oryginalna, użyta w tekście w jęz. litewskim – uwaga tłum.] , nie mających o niczym pojęcia, przeprowadziło zamach na „ojczyznę” [pisownia oryginalna, użyta w tekście w jęz. litewskim – uwaga tłum.]. [...] Czyż nie lepiej byłoby pozbyć się tego nieszczęsnego 62 r., i wraz z nim uniknąć wszelkich nacisków”². Takie oceny powstań w nielegalnej litewskiej prasie periodycznej miały miejsce również w okresie późniejszym. Oto w 1905 r. została wydana książeczka – na podstawie tekstu z gazety „Ūkininkas”, - „Z historii powstań polskich”³. Autorzy tego tekstu bezpośrednio podsumowują, że „z Polski zamieszki przeniosły się do Litwy”. Oni nie widzą i nie chcą widzieć żadnych przygotowań do powstania na Litwie,

¹ Aušra, 1886, nr 2, str. 6 – 10.

² Z archiwum „Aušry”, Kibirkštis, nr 3, 1924.

³ Iš istorijos lenkų sukilimų, Tilžė, 1905, p.10.

żadnych samodzielnych działań. Jeszcze surowiej powstanie 1863 r. oceniała prasa chrześcijańsko-demokratyczna. Jeden z jej ideologów, ksiądz Adomas Dambrauskas – Jakštas zaznaczył, że to powstanie jest dla Litwinów obcym „okresem polskim”: „Okres polski, jako wymysł wielkopaństwa polskiego – zawsze był i pozostanie Litwinom obcy”⁴. Po rozkwicie litewskiego odrodzenia narodowego, w powstaniach upatrywano natchnienia do walki z władzami Rosji o swe narodowe prawa. W tym świetle została przedstawiona Emilia Plater w dziele z 1908 r. autorstwa aktywnego członka Litewskiego Towarzystwa Naukowego Augustinasa Janulaitisa⁵. Chociaż tu również zauważono, że była ona “wojowniczką okresu polskiego”. Ten sam A. Janulaitis, w innym, tym razem akademickim badaniu, wyróżnił aspekt społeczny powstania 1831 r. Na podstawie materiałów z Archiwum Ekonomicznego w Šiauliai (Szawle) ukazał on, w jaki sposób antypańszczyźniane ruchy chłopskie w Šiauliai w powstaniu urosły w silną opozycję dla dworskiej administracji. Tym samym zaznaczył, że kierownictwo powstania nic nie zmieniło – nie poczyniło żadnych kroków w kierunku zniesienia pańszczyzny, - a chłopów traktowało tak samo jak władza carskiej Rosji⁶.

W zasadzie historyk, w imię litewskiego odrodzenia narodowego, udowadniał, że spolonizowana szlachta litewska była w równym stopniu obca ludności, interesom kraju jak rosyjska władza. Tak więc, można stwierdzić, że litewscy historycy w dużym zakresie przejęli podstawowe postulaty ówczesnej oficjalnej historiografii rosyjskiej, głoszącej, że powstania, szczególnie to z 1863 r., były dworskie i, tak naprawdę, polskie. Jak zauważył historyk E. Aleksandravičius, swoimi argumentami odgradzając się od „okresu polskiego”, nawet nieumyślnie, gruntowali polskie roszczenia o ujrzenie w ruchu antyrosyjskim XIX w. wyłącznie polskich tendencji⁷.

2. Historiografia Litwy międzywojennej (1918-1940 r.). Po przywróceniu niepodległego państwa litewskiego warunki nauki historii uległy poprawie. Najważniejszą rolę odegrał Uniwersytet im. Witolda Wielkiego (założony w 1922 r.), który przygotowywał nowych naukowców i kształtował kierunki badań historycznych. Jądro wykładowców historii tworzyli

⁴ Draugija, 1908, nr 20, str.437.

⁵ Janulaitis A. Emilija Pliateraitė, Lenkmečių karžygė, Tilžė, 1908.

⁶ Janulaitis A. Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje iš Šiaulių Ekonomijos archywo, [w] Lietuvių tauta, I kn. 4 d., Vilnius, 1910.

⁷ Aleksandravičius E. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa, [w] XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1993, p.94.

ludzie w ten czy inny sposób związani z Litewskim Towarzystwem Naukowym⁸. Dlatego, jak w latach poprzednich, historyków badających Litwę XIX wieku, w pierwszej kolejności interesowały osoby i wydarzenia związane z kształtowaniem litewskiej świadomości narodowej. Oczywiście powstania, szczególnie z 1863 r., w ich dziełach nadal były najczęściej przedstawiane jako interes Polaków i szlachty. Odmiennym ocenom nie sprzyjał również ideologiczny kontekst społeczno-polityczny. Napięte i nieuporządkowane, za sprawą kwestii wileńskiej, państwowe stosunki polsko-litewskie, negatywnie oceniana polonizacja szlachty litewskiej, szczególnie zradyzalizowana podczas wdrażania reformy ziemskiej (1922–1930 r.) oraz po nieudanej próbie buntu POW w 1920 r. Uczestnik powstania Juozas Miliauskas – Miglovara, opublikował swoje wspomnienia, w których opisywał powstanie 1863 r. i nawet z tej okazji chwalił manifest z dnia 19 lutego 1861 r. “ [...] Żyliśmy w wolności, nikt nas duchowo nie ograniczał, ponieważ to było oparte na ustawie o zniesieniu pańszczyzny z dnia 19 lutego 1861 r. [...] Dla nas, Litwinów, tak zwany okres polski w polityce jest bez znaczenia. Swoje miejsce może on znaleźć wyłącznie w polskiej historii, ponieważ to była sprawa nie litewska, a polska”⁹. Podobne poglądy głoszący historyk P. Šležas, był gotów obwołać M. Muravjova wybawcą Litwy od Polaków¹⁰. Tenże sam P. Šležas w redagowanej przez A. Šapokę historii Litwy oraz innych swych dziełach¹¹, A. Alekna, twierdzili, że uległa polskim kulturowym i politycznym wpływom litewska szlachta, w powstaniach nie pokazała starań odbudowy niepodległego państwa litewskiego, więc walka trwała o odbudowę Polski według granic z roku 1772¹². Ich opinię podtrzymała M. Urbšienė, która we Francji omówiła kwestię propagandy emigracji po powstaniach w latach 1830–1831¹³. Trochę inne światło na powstania rzucił i inaczej oceniał A. Janulaitis. Po pierwsze w oparciu o obszerne źródła archiwalne wyjaśnił, że w powstaniu 1830–1831 r. na Litwie aktywnie uczestniczyli katolicy duchowni¹⁴. Po drugie wbrew panującej opinii udawał, że powstańcy dążyli do niezależności Litwy. W jego

⁸ Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva, Vilnius, 1996, p.31.

⁹ Karo archyvas, t.II, Kaunas, 1925, p.45 – 46.

¹⁰ Šležas P. Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863 – 1865 m. Kaunas, 1933.

¹¹ Lietuvos istorija, Kaunas, 1936, p.461 – 465; 469 – 474; Šležas P. 1831 m. Lietuvos sukilėlių siekimai, Židinys, t. XIV, nr.8 – 9, Kaunas, 1931, p.133 – 144, 248 – 257.

¹² Alekna A. Lietuvos istorija ;

¹³ Urbšienė M. 1830 ir 1831 m. sukilimų emigracijos propaganda Prancūzijoje, Kaunas, 1935.

¹⁴ Janulaitis A. Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje, Kaunas, 1923.

ocenie, w latach 1830–1831 separatystyczne dążenia miała część litewskiej emigracji powstańczej¹⁵. Natomiast w 1863 r. do niezależności Litwy dążył Litewski Komitet Ruchu Czerwonych. Tym samym dostrzegł on trwające na Litwie przygotowania do powstania, czemu zaprzeczali wyżej omówieni badacze, oraz zaznaczył liczny udział chłopów w powstaniu¹⁶. Podobnie powstanie 1830–1831 r. oceniał P. Purėnas. Wskazał on, iż było to powstanie narodu litewskiego, podkreślając aktywny udział chłopów – jako najliczniejszej grupy ludności litewskiej¹⁷. W ten sposób próbowano utrwalić powstania XIX wieku jako element nowoczesnego narodu litewskiego w walkach wyzwoleniczych, obronie wolności Litwy. W ten sposób, z tych samych antypolskich pobudek, podejmowano próby rewizji zasług czynnika polskiego w walce wyzwoleniczej przeciwko imperium Rosyjskiemu w XIX w. W istocie, w tym okresie, powstania nadal były wykorzystywane do wzmacniania tożsamości litewskiej.

3. Historiografia uchodźstwa litewskiego. Po drugiej wojnie światowej wielu profesjonalnych historyków Litewskich uciekło na Zachód. Oni, oraz już na uchodźstwie ukształtowani historycy, próbowali kontynuować tradycje historiografii z okresu Niezależnej Litwy. Na uchodźstwie, bez dostępu do głównych źródeł historycznych, archiwów, samo pisanie dzieł historycznych nabyło innego znaczenia. Historiografia stała się narzędziem do walki o gromadzenie duchownego potencjału na uchodźstwie, jako nieokupowanej, niezasymilowanej części Litwy, do wyzwolenia Ojczyzny. Nie będę w tym miejscu omawiał licznych artykułów okolicznościowych, które ukazały się w prasie emigrantów litewskich w 1963 r. Wszystkie nosiły znak trudnej walki Litwinów o swoje wyzwolenie. Dla naszego tematu warto uwagi są dzieła dwóch historyków, które w ten czy inny sposób miały wpływ na kształtowanie poglądów emigracji na temat powstań.

W pierwszej kolejności był to Vincas Trumpa, jedyny historyk litewski, który podejmował próby koncepcyjnej interpretacji XIX wieku i przedstawił model historii Litwy XIX wieku. W jego opinii, na model historii Litwy tego okresu składają się: konflikt polsko - rosyjski; konflikt litewsko - polski; konflikt litewsko - rosyjski¹⁸. W ramach tego modelu V. Trumpa dokonał oceny powstania 1863 r. W jego opinii oczami rządzącej na Litwie warstwy – szlachty i

¹⁵ Janulaitis A. Kiprijonas Juozas Zabitis – Nezabitauskas Žemaičių rašytojas ir politikos veikėjas 1778 – 1837, Kaunas, 1931.

¹⁶ Janulaitis A. 1863 – 1864 m. sukilimas Lietuvoje, Kaunas, 1921.

¹⁷ Purėnas P. 1831 m. sukilimas Lietuvoje, Kaunas, 1931.

¹⁸ Trumpa V. Lietuva XIX – tame amžiuje, Chicago, 1989, p.49.

duchowieństwa – to powstanie było odzwierciedleniem wyłącznie polsko-litewskiego konfliktu. Tak ono było oceniane również przez władze Rosji. Zdaniem historyka rządząca warstwa litewska zabiegała o niepodległość tylko Polski, natomiast „chłopi, którzy również dość aktywnie uczestniczyli w tym powstaniu, walczyli tylko o zniesienie pańszczyzny i o ziemię”¹⁹. Podczas tego powstania konflikt litewsko – rosyjski praktycznie jeszcze nie istniał. On pojawił się później, podczas walki o swój druk i kościół. Nie istniał praktycznie również żaden konflikt litewsko-polski na tle narodowościowym. Powstanie było konfliktem na tle społecznym i ekonomicznym między chłopem pańszczyźnianym a panem, w którym administracja rosyjska, wojsko brało tylko pośredni udział, stojąc po stronie szlachty²⁰. Tak więc również ten historyk powstanie interpretował przez pryzmat “sprawy spolonizowanej szlachty lub sprawy polskiej”.

Kardynalny zwrot w ocenie powstania 1863 r. poczynił inny litewski historyk na emigracji Kostas Jurgėla²¹. Swoimi szeroko zakrojonymi badaniami przeanalizował on ekonomiczne, polityczne, dyplomatyczne i wojskowe aspekty powstania, i zidentyfikował je jako swojskie - litewskie. A dokonał tego bazując na wykładni różnic i podobieństw pomiędzy starym a nowym pojęciem „Litwina”. Zauważył: „Nie ma się za co obrażać lub czego wstydić, że ówczesni działacze narodowi walczyli o „Polskę” – federację polsko-litewsko-ruską (tzn. ukraińsko-białoruską) – i byli zarządzani przez Warszawę; że przez innych byli najczęściej nazywani Polakami, sami siebie też nazywali Polakami, mimo że przez innych byli nazywani Litwinami. Faktycznie, we wzajemnych stosunkach i w stosunkach z Polakami nazywali siebie Litwinami i większość mówiła w języku litewskim, jednak byli nazywani Polakami ...”²². Historyk w tym zjawisku dojrzał nawet pewne analogie z Litwinami okupowej przez Sowieców Litwy: “[...] przed stu laty nasi dziadkowie, przez Polaków nazywani „litwinami” [*pisownia oryginalna, użyta w tekście w jęz. litewskim – uwaga tłum.*], sami siebie jednocześnie nazywali Polakami i Litwinami, a obecnie – Litwini są przez okupanta zmuszani publicznie nazywać siebie “radzieckimi”, chociaż sami Litwini próbują się wymigać od tej nazwy.”²³ Dla historyka powstanie, to żywy przykład walki narodu o wolność, a powstańcy – obrońców Ojczyzny, ludu i

¹⁹ Tamże, str.125.

²⁰ Tamże

²¹ Jurgėla K. R. Lietuvos sukilimas 1862 – 1864 metais, Chicago, 1970.

²² Tamże, str.20.

²³ Tamże, str.21.

wolności, „dzięki którym możemy czerpać siły z ich walk, z przeszłości Litwy.”²⁴. Jako swojskie, prowadzącego do niepodległości Litwy, powstanie 1863 r. oceniała również Vanda Daugirdaitė Sruogienė. Widocznym jest fakt, że miała ona wpływ na poglądy K. Jurgėly na temat powstania. Ona swoje dzieło pisała wcześniej niż wyżej wymieniony. Swoje poglądy historyczka oparła na argumencie, że szlachta litewska, mimo że spolonizowana pod względem językowym, zachowała specyficzną tożsamość obywatela WKL. Bazując na programie politycznym, K. Kalinauskasa twierdziła, że w czasach powstania 1863 r., idea państwa litewskiego, niezależne od Polski, wciąż jeszcze była żywa²⁵.

4.Sowiecka historiografia litewska. Po drugiej wojnie światowej, kiedy Litwa ponownie stała się częścią Związku Radzieckiego, władza komunistyczna zmuszała historyków do przepisywania historii w duchu marksistowskim. Zgodnie ze schematem socjologii marksistowskiej, należało ukazać, że „Ludową Litwę” stworzył lud po długich „walkach za wolność i szczęście”. Że w tej walce narodowi litewskiemu „z pomocą przyszedł wielki naród rosyjski”. Z całą pewnością powstania na Litwie w XIX wieku bardzo pasowały do tego schematu.

Początek takiej interpretacji dało wydane w 1933 r. w Mińsku dzieło S. Matulaitisa²⁶. W tym dziele S. Matulaitis, rzucił światło na sytuację chłopów litewskich do 1863 r., podkreślił społeczno-ekonomiczne przesłanki dojrzewającego powstania, uwzględniając znaczącą w nim rolę chłopów. Sowiecką koncepcję powstań rozwijał jeden z liderów komunistycznych Litwy Zigmąs Aleksa – Angarietis, w dziele poświęconym 75. rocznicy powstania²⁷. Zaznaczył on, że w powstaniu udział brały „szerokie masy ludności”, że w powstaniu chłopcy wyłonili spośród swojego grona wielu przywódców. Zaznaczył „rewolucyjną” rolę Z. Sierakauskasa, K. Kalinauskasa i A. Mackevičiusa oraz akcentował antypański charakter powstania. Kropkę *nad i* do tej koncepcji postawił Juozas Žiugžda, kierujący procesem tworzenia pierwszej marksistowskiej historii Litwy. W pierwszym i drugim tomach historii jego

²⁴ Tamże, str.720.

²⁵ Daugirdaitė – Sruogienė V. Esminiu Lietuvos istorijos klausimu, Metmenys, 1969, nr.17, p.174 – 183.

²⁶ Matulaitis S. 1863 metai Lietuvoje, I d., Socialekonominis Lietuvos stovis prieš sukilimą, Minskas, 1933.

²⁷ Angarietis Z. Apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje, Kaunas, 1938.

redakcji²⁸ oraz w rozprawie poświęconej A. Mackevičiusowi, jednemu z przywódców powstania 1863 r.²⁹, powstania są charakteryzowane jako „ruchy wyzwolenia mas“, walka ludu z wyzyskiwaczami – caryzmem, dworzanami, kapitalistami”. W zasadzie ta walka była traktowana jako walka klas. Powstania były traktowane jako chłopskie, w których polski ruch polityczny był odbierany wręcz jako przeszkoda. Podkreślano reaktywną rolę dworzaństwa i duchowieństwa. Szczególny nacisk kładziono na powstanie w ujęciu walki międzynarodowej, akcentowano rewolucjonizujący wpływ rosyjskich demokratów rewolucjonistycznych, ich periodyku „Kolokolo”. na przebieg powstania 1863 r., jego program ideowy: „W powstaniu uzewnętrzniono się znaczenie stosunków międzynarodowych, solidarność narodowa, serdeczna przyjaźń rosyjskich rewolucjonistów, akceptacja i wsparcie walk o wyzwolenie narodów”³⁰. W zasadzie taka koncepcja powstań była powiązana ze stalinowską interpretacją powstań, która charakteryzowała się prostolinijnością ideologiczną, nie unikała falsyfikacji. Oto w napisanym w ramach tego samego marksistowsko-stalinowskiego schematu, jednak dość wartościowym pod względem nowego spojrzenia na fakty dziele, Leonas Bičkauskas – Gentvila za wskaźnik największego postępu uważał odsetek walczących w powstaniu chłopów względem ogólnej liczby walczących³¹. Na podstawie tego stwierdzono, że powstanie na Litwie, a szczególnie na Żmudzi, było bardziej postępowe niż w Polsce, ponieważ wśród powstańców litewskich był większy odsetek chłopów. Wzięto pod uwagę fakt, że rozwój kapitalizmu w Polsce był bardziej prężny, a struktura społeczna bardziej postępowa, mniej archaiczna oraz, że tam demokratyczne hasła były wznoszone bardziej samodzielnie³².

Taki schemat nie zadowalał wielu już po wojnie ukształtowanych historyków litewskich. Nie mając możliwości otwarcie wyrazić sprzeciwu wobec wspomnianej koncepcji, w swoich pracach badawczych zaczęli unikać podejścia koncepcyjnego, skłaniając się ku faktografii. Powstania starano się analizować od strony bojowej, czyli działań przywództwa wojskowego powstańców na Litwie, jego stosunków z Kierownictwem powstania w Warszawie, analizowano dekrety przywódców powstania, ukazywano problemy uzbrojeniowe oraz zasobów

²⁸ Lietuvos TSR istorija, t.1. Nuo seniausiu laikų iki 1861 metų, Vilnius, 1957, p.376 – 439; t.2: Nuo 1861 iki 1917 metų, Vilnius 1963.

²⁹ Žiugžda J. Antanas Mackevičius. 1863 – 1864 metų sukilimo reikšmė lietuvių tautos istorijoje, Vilnius, 1971.

³⁰ Tamże, str.177.

³¹ Bičkauskas – Gentvila L. 1863 m. sukilimas Lietuvoje, Vilnius, 1958, p.296 – 299.

³² Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai, p.95.

personalnych, walki oddziałów powstańczych, geopolityczny kontekst powstań. Do tego kierunku historiografii sowieckiej zalicza się fundamentalne dzieła Feliksasa Sliesoriūnasa i Ony Maksimaitienė³³. Chociaż im również, szczególnie O. Maksimaitienė, nie udało się całkowicie uniknąć schematu „walki klas”. Tymczasem F. Sliesoriūnasowi udało się w swoim opracowaniu „wpisać” spostrzeżenie, iż w przeciwieństwie do dworzaństwa, szlachta wraz z chłopami „stanęła do wspólnej walki z władzą carską”, iż w powstaniu na Litwie upatrywano również cele niezawile od Polski³⁴. W wydanym w 1985 r. pierwszym tomie nowej akademickiej historii Litwy, mimo, że nie udało się uniknąć narzuconych schematów, jednak oba powstania są traktowane w bardziej realistyczny sposób, niż w wyżej omówionej marksistowsko-stalinowskiej akademickiej historii Litwy. Pojmowane są one już nie w kontekście powstań chłopskich, a w kontekście podejmowanych pod przewodnictwem szlachty prób wyzwolenia się od jarzma władzy rosyjskiej,³⁵.

5. Najnowsza historiografia litewska. Po 1990 roku, po upadku reżimu sowieckiego, w badaniach poświęconych XIX w., na Litwie starano się zdystansować od sztampy historiografii sowieckiej, ideologii nacjonalistycznej i rozpatrywać zjawiska w ujęciu kompleksowym, za ich oś obierając kształtowanie się nowoczesnego narodu (nacji) litewskiego, społeczeństwa obywatelskiego. Poprzez ten pryzmat próbowano spojrzeć również na problematykę powstań.

W tym zakresie pionierem jest Egidijus Aleksandravičius, który napisał dwa artykuły na temat powstania w 1863 r.³⁶. Tę kwestię rozważał po kątem powstania na Litwie w 1863 r., jako części składowej wspólnego ruchu partnerów byłej unii polsko-litewskiej. Polemizując z wspomnianą historiografią, historyk próbował spojrzeć, na ile powstanie obiektywnie przyczyniło się do genezy świadomości obywatelskiej chłopstwa. W jego mniemaniu, udział zarówno szlachty jak i chłopów w powstaniu na Litwie, daje początek kompromisu między starą państwowością (unijną) a ideą nowej państwowości, narodzonej dzięki tożsamości narodowej.

³³ Sliesoriūnas F. 1830 – 1831 metų sukilimas Lietuvoje, Vilnius, 1974; Maksimaitienė O. Lietuvos sukilėlių kovos 1863 – 1864 m., Vilnius, 1969.

³⁴ Sliesoriūnas F. op. cit., p.438, 441.

³⁵ Lietuvos TSR istorija, t.1: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų, Vilnius, 1985, p.258 – 259, 281.

³⁶ Aleksandravičius E. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo programa, [w] Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t.3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a.pradžią), Vilnius 1991, p.29 – 40; Tas pats, Politiniai lietuvių siekiai 1863 – 1914 m., [w] Metmenys, 1991 nr.61, p.22 – 41.

Podczas powstania dominowały tradycje starej państwowości. Zdania powstańców były spójne w jednej kwestii: na pierwszym miejscu, wspólnymi siłami z Polską, trzeba uwolnić się od rosyjskiego jarzma, natomiast poglądy dotyczące państwowości Litwy poszczególnych organizacji różniły się wyłącznie poziomem suwerenności. Akcentując tylko częściową autentyczność i samodzielność litewskich dążeń politycznych względem Polski, E. Aleksandravičius wyróżnił w powstaniu cztery koncepcje państwowości Litwy. „Jedni (Partia białych z J. Geištorasem na czele) wyobrażali sobie Litwę jako prowincję Polski, drudzy – jako równoprawną członkinię federacji, trzeci – dążyli do utworzenia odrębnego państwa litewskiego (K. Kalinauskas), a czwarcy (bis. M. Valančius) kładli ogólny akcent na wolność kulturową i mieli indyferentny stosunek do którejkolwiek postaci państwa”. E. Aleksandravičius stwierdził, że po klęsce powstania upadła tradycja wyzwolenia szlacheckiego (unijnego). Natomiast poprzez rozprzestrzenianie się polonizacji i dojrzewający pozytywistyczny światopogląd, chłopstwo, które było podwaliną do kształtowania się nowoczesnego narodu litewskiego i, które było świadome, że dworzanin jest społecznym wrogiem chłopca, nie było wystarczająco oświecone, aby móc bezpośrednio przejąć tradycje starej państwowości. Tak więc historyk nie dostrzega bezpośredniego wpływu powstania na proces przejmowania przez chłopów postaw obywatelskich.

Ta koncepcja bardziej ogólnie została przedstawiona również we wspólnie opracowanej przez E. Aleksandravičiusa i A. Kulakauskasa syntezie – „Pod carskimi rządami. Litwa w XIX wieku”³⁷. W tym opracowaniu, obok powstania z 1863 m., dużo uwagi poświęca się powstaniu 1831 r., który również jest traktowany jako działania partnerów unijnych. Jednak, zdaniem autorów, słabym punktem powstania był brak jasności, czy w przypadku zwycięstwa Litwa pozostanie w układzie unijnym, federacyjnym z Polską, czy będzie tylko prowincją Królestwa Polskiego. To, wraz z niejasnym i konserwatywnym społecznym programem powstania, obawami o wybuch ludowej rewolucji, dążeniami szlachty do zachowania swych przywilejów skazało powstanie na klęskę. Zdaniem autorów, to powstanie nie stało się żadnym ważnym czynnikiem udemokratycznienia się społeczeństwa i nabywania postaw obywatelskich przez chłopstwo, jakim mogło się stać.

Podsumowując należy zaznaczyć, że przegląd historiografii powstań na Litwie i w Polsce w XIX wieku, daje podstawy stwierdzić odejście litewskiej mentalności od

³⁷ Aleksandravičius E. Kulakauskas A. Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva, Vilnius, 1996.

nacjonalizmu, co przez długi okres czasu miało wyraz w wyrażnie antypolskim nastawieniu, na rzecz romantycznego akcentu walki narodu o wolność i dążąc ku postawom obywatelskim. Z drugiej strony ukazuje ona, że jedną z głównych cech nowo kształtującej się mentalności jest brak wizerunku wroga, obiektywny i otwarty stosunek do swoich tradycji historycznych, prowadzący do zaufania i otwartości w stosunku do swoich sąsiadów, odrzucenie ukształtowanych przez historię, historiografię przesądów i stereotypów. Jak się to odzwierciedlało, odzwierciedla, jaki wpływ ma na litewskie podręczniki do historii, w swoim referacie omówi Linas Jašinauskas.

Jeszcze chciałbym w tym miejscu dodać, że od 2000-ego roku na Litwie ukazał się cały szereg mniej i bardziej obszernych opracowań, artykułów, rozpraw i monografii świadczących o jeszcze bardziej dosadnym utrwaleniu tego kierunku. Spośród nich wymienię dwa najnowsze opracowania, które ukazały się w środowisku Litewskiego Instytutu Historii. Jest to rozprawa Dariusza Staliūnasa poświęcona refleksji na temat ewolucji pamięci społeczeństwa litewskiego o powstaniu³⁸ oraz publikacja opracowanej przez Ievę Šienavičienė (w języku litewskim, polskim), bezpośrednio po powstaniu napisanej biografii Antanasa Mackevičiusa³⁹.

Wilno-Puńsk, 14–16 maja 2013 roku

³⁸ Staliūnas D. *Savas ar svetimas paveldas? 1863 – 1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius: Mintis 2008.

³⁹ *Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai. /Historiae Lituaniae Fontes Minores VII. Parengė Ieva Šienavičienė/*, Vilnius: LII 2012.